

AZ ELEMENALITIKA KORSZERŐ MÓDSZEREI

Szerkesztette
ZÁRAY GYULA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

BEVEZETÉS	17
1. OPTIKAI ATOMSPEKTROSKÓPIAI MÓDSZEREK ELMÉLETI ALAPJAI ..	19
1.1. Bevezetés	19
1.2. Az atomszínképek sajátosságai	20
1.2.1. Atomszerkezet és atomszínkép	20
1.2.2. Színképparaméterek	21
1.2.3. A hidrogénatomok színképe	22
1.2.4. A hidrogénizotópok és hidrogénszerű ionok színképe	23
1.2.5. A hidrogénvonalak finomszerkezete	24
1.2.6. A kvantummechanika elemei	24
1.2.7. A kvantumszámok értelmezése és lehetséges értéke	26
1.2.8. A többelektronos atomok színképe általában	27
1.2.9. Alkáli- és alkálszerű atomok és ionok színképe. Dublett felhasadás ..	30
1.2.10. Kettő és három külső elektronos atomok színképe. Metastabilis szintek ..	31
1.2.11. A színképek vonalsűrűsége	34
1.2.12. Rezonáns vonalak és nemrezonáns alapvonalak	35
1.2.13. Atomfluoreszcens átmenetek	36
1.2.14. Gerjesztési és ionizációs energia. Atomvonalak és ionvonalak	37
1.2.15. A vonalak mágneses felhasadása. Normális és anomális Zeeman-effektus	38
1.2.16. A spektroszkópiai átmenetek valószínűsége és a szintek statisztikus súlya	40
1.2.17. A színkép vonalak kiszélesedése	42
1.2.18. A vonalak elméleti intenzitása (emisszió, abszorpció, fluoreszcencia) ..	44
1.2.19. Emissziós és abszorpciós háttérszínképek	49
1.3. Nagyhőmérsékletű folyamatok spektroszkópiai forrásokban	50
1.3.1. Lángok, grafitcsöves kemencék és indukzív csatolású plazma (ICP) fő paraméterei	50
1.3.2. Kondenzált és heterogén fázisú folyamatok	57
1.3.3. Homogén gázfázisú folyamatok	67
1.3.4. Gőztranszport és tartózkodási idő	83
1.4. Irodalom	86

2.	ULTRAIBOLYA ÉS LÁTHATÓ ELEKTROMÁGNESES SUGÁRZÁS DETEKTÁLÁSÁRA ALKALMAS SPEKTROMÉTEREK FELÉPÍTÉSE	89
2.1.	Monokromátorok	89
2.2.	Kísérleti elrendezések	94
2.3.	Háttérkorrekció elvégzését biztosító technikai megoldások	96
2.4.	Fotodetektorok	97
2.4.1.	Az ideális fotodetektor	98
2.4.2.	Félvezető fotodetektorok	100
2.4.3.	Vákuum fotodetektorok	104
2.4.4.	Sokcsatornás fotodetektorok	107
2.5.	Jelfeldolgozási technikák fotodetektorokhoz	110
2.6.	Irodalom	113
3.	MINTAELŐKÉSZÍTÉS ELEMENALITIKAI VIZSGÁLATOKHOZ	115
3.1.	Bevezetés	115
3.2.	Mintaelőkészítés hibaforrásai	116
3.3.	Klasszikus mintaelőkészítési módszerek	118
3.3.1.	Oldás	118
3.3.2.	Feltárás	119
3.3.3.	Savas ömlesztéses feltárás	120
3.3.4.	Szerves anyagok roncsolása (mineralizálás)	121
3.4.	Modern feltárási módszerek	123
3.4.1.	Nagyhőmérsékletű feltárás hagyományos hőközléssel	123
3.4.2.	Mikrohullámú sugárzással támogatott feltárási módszerek	126
3.4.3.	Szerves eredetű (biológiai) minták hamvasztása	128
3.5.	Dúsítási és elválasztási módszerek	130
3.6.	Irodalom	135
4.	ATOMABSORPCIÓS SPEKTROMETRIA	137
4.1.	Az atomabszorpciós mérés elve, a készülék felépítése	138
4.1.1.	Az atomabszorpciós mérés elve	138
4.1.2.	Az atomabszorpciós készülék felépítése	139
4.2.	Atomabszorpciós spektrometriás módszerek	152
4.2.1.	A láng-atomabszorpciós spektrometria (FAAS)	152
4.2.2.	Elektrotermikus atomabszorpciós spektrometria (ETA-AAS)	172
4.2.3.	Hidrid- és más hidegőzős-eljárások	178
4.3.	Alkalmazás, az atomabszorpciós spektrometriás módszerek összehasonlítása	182
4.4.	Irodalom	183
5.	INDUKTÍV CSATOLÁSÚ PLAZMA ATOMEMISSZIÓS SPEKTROMETRIA	189
5.1.	Az indukтив csatolású plazma sugárforrás kifejlesztése	189
5.2.	Az ICP-sugárforrásban lejátszódó alapvető fizikai folyamatok	191
5.3.	Mintabevitel	194

5.3.1. Oldatok plazmába vitelére kidolgozott porlasztórendszerek	195
5.3.2. Szilárd minták közvetlen mintabevételi módszerei	206
5.3.3. Gázok plazmába vezetése	215
5.4. Spektrális zavarások	216
5.5. Mátrixhatások	216
5.6. Radiális és axiális irányú leképzést alkalmazó ICP-AES rendszerek analitikai teljesítőképességének jellemzése	218
5.7. Irodalom	220
6. INDUKTÍV CSATOLÁSÚ PLAZMA TÖMEGSPEKTROMETRIA (ICP-MS)	225
6.1. Bevezetés	225
6.2. Az ICP-MS elvi alapjai és a műszer felépítése	226
6.2.1. Az ICP mint ionforrás	226
6.2.2. Ionextrakció és ionfókuszálás	230
6.2.3. Tömeganalízis	237
6.2.4. Az ionok detektálása és a jelek kezelése	250
6.2.5. Vákuumrendszer	254
6.3. Zavaró hatások	255
6.3.1. Nemspektroszkópiai zavarások (mátrixhatások)	256
6.3.2. Spektroszkópiai (spektrális) zavarások	259
6.3.3. A spektrális zavarások kiküszöbölésének lehetőségei	264
6.4. Kalibrációs stratégiák	272
6.4.1. A készülék kalibrálása	273
6.4.2. Analitikai kalibráció	274
6.5. Izotóparányok mérése	277
6.6. Irodalom	279
7. GLIMMKISÜLÉSŰ SUGÁR- ÉS IONFORRÁST ALKALMAZÓ SPEKTROMETRIAI ELJÁRÁSOK	285
7.1. Történeti áttekintés	285
7.2. A glimmkisülésű sugárforrások általános jellemzése	286
7.3. Glimmkisülésű sugárforrások	291
7.3.1. Üregkatódos sugárforrások	291
7.3.2. Grimm-féle síkkatódos sugárforrás	293
7.4. A GD-OES alkalmazási területei	296
7.4.1. Mennyiségi vizsgálatok a fémipar területén	296
7.4.2. Mélységi koncentráció-eloszlások meghatározása	297
7.5. A GD-OES fejlődési irányai a hardver és a szoftver vonatkozásában	300
7.6. Glimmkisülésű ionforrások tömegspektrometriai vizsgálatokhoz	302
7.7. Irodalom	302
8. LÉZERES ELEM ANALITIKAI MÓDSZEREK	305
8.1. A lézer fényforrások működése és használata	306
8.1.1. A lézerműködés alapjai	306

8.1.2.	Lézer fényforrások jellemzőinek befolyásolása kiegészítő optikai elemekkel	310
8.1.3.	A fontosabb lézertípusok jellemzői	312
8.1.4.	A lézer fényforrások használatával kapcsolatos veszélyek	318
8.2.	Lézerek alkalmazása az elemanalitikában	319
8.2.1.	Lézer atomabszorpciós spektroszkópiai módszerek	320
8.2.2.	Lézer atomfluoreszcencia spektroszkópia	325
8.2.3.	Lézer ionizációs spektroszkópiai módszerek	329
8.2.4.	Lézermikropróbás analitikai módszerek	334
8.3.	Irodalom	347
9.	RÖNTGENFLUORESZCENS SPEKTROMETRIA	353
9.1.	A röntgenfluoreszcencia jelensége	354
9.2.	Gerjesztési módok, röntgenforrások	359
9.3.	Detektálási módok	367
9.4.	Röntgenspektrumok kiértékelése	373
9.5.	Mátrixhatások, kvantitatív analízis	376
9.5.1.	A karakterisztikus röntgenintenzitás koncentrációfüggése	376
9.5.2.	Kvantitatív módszerek	380
9.6.	Totálreflexiós röntgenfluoreszcencia spektrometria	390
9.6.1.	A teljes visszaverődés	391
9.6.2.	A totálreflexiós röntgenfluoreszcens spektrométerek egységei	397
9.6.3.	A TXRF-spektrometria gyakorlata	400
9.7.	Mikroszkopikus röntgenfluoreszcencia-analízis	405
9.7.1.	Egyedi részecskék nyomelemanalízise mikro-XRF módszerrel	408
9.7.2.	Háromdimenziós elemanalízis: konfokális mikro-XRF	411
9.8.	Irodalom	413
10.	MŰSZERES NEUTRONAKTIVÁCIÓS ANALÍZIS	417
10.1.	Bevezetés és alapfogalmak	417
10.2.	Az aktivációs analízis elve	419
10.2.1.	Aktiválás	420
10.2.2.	Egyszerű radioaktív bomlás kinetikája	422
10.2.3.	Összetett nukleáris átalakulások kinetikája	426
10.3.	Termikus nukleáris reaktor mint aktivációs neutronforrás	431
10.3.1.	Kutatóreaktorok felépítése	432
10.3.2.	Kutatóreaktorok neutronspektruma	435
10.3.3.	Fluxus és hatáskeresztmetszet konvenciók	438
10.3.4.	Fluxusparaméterek aktivációs mérése	442
10.4.	A radioaktivációs analízis standardizációs módszerei	449
10.4.1.	Abszolút standardizálás	450
10.4.2.	Relatív standardizálás	450
10.4.3.	Komparátor standardizálás	452
10.4.4.	Paraméteres standardizálás	455
10.5.	Prompt- γ aktivációs analízis	459

10.5.1. Alapok és standardizálás	459
10.5.2. Különleges besugárzási és mérési technikák	461
10.6. Nukleáris interferenciák korrekciója	464
10.6.1. Hasadási neutronok	465
10.6.2. Maghasadás	467
10.6.3. Másodrendű magreakciók	468
10.7. A γ -spektrometria alapjai	469
10.7.1. Az atommag γ -sugárzása	469
10.7.2. Annihilációs sugárzás	473
10.7.3. Sokcsatornás γ -spektrométerek	474
10.7.4. A γ -spektrométerek kalibrálása	483
10.7.5. A γ -spektrumok és kiértékelésük	487
10.8. Analitikai protokoll	491
10.8.1. Kalibráció és mintaelőkészítés	491
10.8.2. Besugárzás és mérés	493
10.8.3. A γ -spektrumok kiértékelése	495
10.8.4. A neutrontér jellemzői	498
10.8.5. Analitikai és korrekciós számítások	498
10.8.6. Eredmények áttekintése	499
10.9. A neutronaktivációs analízis analitikai jellemzése	500
10.10. Irodalom	502
11. ELEKTROANALITIKAI STRIPPING TECHNIKA	507
11.1. Bevezetés	507
11.2. A stripping technika módszerének elve	509
11.3. A leggyakoribb dúsítási formák	516
11.4. A visszaoldási módszerek	521
11.5. A stripping technika analitikai teljesítőképességéről általában	522
11.5.1. Szelektivitás	522
11.5.2. A módszer érzékenysége és kimutatási határa	523
11.5.3. A módszer pontosságáról és reprodukálhatóságáról	524
11.6. A stripping technika felhasználási területe és felhasználásának módja	525
11.7. A stripping technika műszerezése	526
11.8. Irodalom	529
12. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK SZERVES VEGYÜLETEK SZÉN-, HIDROGÉN-, NITROGÉN-, OXIGÉN-, HALOGÉN- ÉS KÉNTARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁRA	531
12.1. Történeti áttekintés	532
12.2. Szén és hidrogén meghatározása	533
12.3. Nitrogén meghatározása	536
12.4. Automatizálás	537
12.5. Oxigén meghatározása	541
12.6. Halogének meghatározása	543

12.7. Kén meghatározása	546
12.8. Egyéb meghatározások	547
12.9. A szerves mikroanalízis jelenlegi szerepe	548
12.10. Irodalom	549
13. ELEMÉK KÉMIAI FORMÁINAK VIZSGÁLATÁRA ALKALMAS KAPCSOLT MÉRÉSTECHNIKÁK	551
13.1. Bevezetés	551
13.1.1. Nyomelem-analitika – Speciációs analitika	551
13.1.2. Az elemspeciáció és a frakcionálás fogalmi meghatározása	553
13.1.3. Megoldandó kérdések a speciációs elemzéseknel	555
13.2. Mintavétel speciációs elemzésekhez	556
13.2.1. Levegő	557
13.2.2. Vizek	558
13.2.3. Biológiai anyagok	558
13.2.4. Üledékek és talajok	559
13.3. Mintaelőkészítési eljárások elemspeciációs vizsgálatokhoz	560
13.3.1. A mintaelőkészítés főbb lépései	561
13.3.2. Fémorganikus vegyületek mintaelőkészítése	563
13.3.3. Szerves arzén- és szelénvegyületek mintaelőkészítése	571
13.3.4. Fém-bioligandum-komplexek mintaelőkészítése	573
13.4. A speciációs analitika kapcsolt módszerei	575
13.4.1. Kromatográfia + Atomspektrometria	575
13.4.2. Kifagyasztás és hődeszorpció	576
13.4.3. A kapcsoló elemek	578
13.4.4. A kapcsolt technikák kimutatási határa	580
13.5. Elektroanalitikai módszerek	581
13.6. Elemformák és azok speciációs elemzése	583
13.6.1. Arzén a környezetben	583
13.6.2. Arzénspeciációs módszerek	584
13.6.3. Szerves ónformák	585
13.6.4. Ónspeciációs módszerek	586
13.6.5. A higanspeciáció kérdései	587
13.6.6. Higanspeciációs módszerek	588
13.6.7. Az ólom speciációs elemzése	589
13.6.8. Az alumínium speciációs elemzése	590
13.6.9. Krómspeciációs módszerek	591
13.6.10. Izotópok speciációs elemzése	594
13.7. Irodalom	595
14. AZ ELEMANALITIKAI MÓDSZEREK TELJESÍTMÉNYJELLEMZŐI	603
14.1. Szelektivitás és/vagy specifikusság	605
14.2. Linearitás	605
14.3. Érzékenység	605
14.4. Torzítatlanság (Pontosság)	606

14.5. Precizitás	606
14.6. Ismételhetőség és/vagy reprodukálhatóság	607
14.7. Stabilitás	607
14.8. Kimutatási határ	608
14.9. Meghatározási határ	608
14.10. Zavartűrőképesség	609
14.11. Robosztusság	609
14.12. Méréstartomány	609
14.13. Példa egy analitikai módszer teljesítményjellemzőinek a meghatározásához	610
14.14. Mérési bizonytalanság	619
14.15. Az analitikai mérési eredmények megadása	620
14.16. Összefoglalás	621
14.17. Irodalom	622
 TÁRGYMUTATÓ	 623